

Ольга В'ячеславівна Твердовська,
кандидат філософських наук,
провідний науковий співробітник
відділу філософсько-методологічних проблем
інноваційного розвитку людини
Інституту обдарованої дитини НАПН України
м. Київ, Україна

УДК 37.02:13

СИНЕРГЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Синергійність, як здатність складних систем к согласованному взаимодействию и развитию с использованием внутренних энергий организма и среды в процессе достижения цели, используется для описания динамической структуры творческого процесса. Исследование творчества с помощью методологии синергетики фокусируется на понимании данного феномена как комплекса органических систем, которые саморазвиваются, обладают внутренней когерентностью и детерминированностью, бинарным сосуществованием структурности и хаоса, на попытке обоснования не только отдельных аспектов процесса, но и единого системного аппарата действия. Творчество выступает как открытая система, готовая к восприятию безграничного горизонта альтернативных вариантов, так называемых структур-аттракторов, которые также могут иметь широкую палитру интерпретаций.

Ключевые слова: синергетика, творчество, система, мышление, личность.

Synergetic as the ability of complex systems to the coordination and development of interaction with the internal energies of the organism and the environment in pursuit of the goal, the descriptions used for the dynamic structure of the creative process. Research creativity through synergetic methodology focuses on understanding this phenomenon as complex organic systems that self-developing, have an internal coherence and determinism, the coexistence of binary structuring and chaos, on trying to justify not only the separate aspects of the process, but also a holistic action. Creativity emerges as an open system, ready to perceive the infinite horizon alternative, the so-called structure-attractors, which may also have a wide palette of interpretations.

Key words: synergetic, creativity, system, thinking, personality.

Синергетика як метод системного осмислення світу набуває все більшої значущості у науці. Загальні механізми та закономірності протікання процесів самоорганізації соціоприродних систем дозволяють найбільш повно проілюструвати єдність всього суцього, побудувати єдину процесуальну модель світу – синергетичну картину, крізь призму якої воно постане перед людством як суперієрархія систем, що взаємодіють, де все – нежива і жива природа, життя і творчість людини, суспільство і культура – взаємопов'язані та підкорені єдиним законам всесвіту.

За допомогою синергетики можна усвідомити нелінійність, багатофакторність, ймовірність реального світу, поліваріантність шляхів його розвитку і неможливість дескрипції в межах класичних теорій та моделей з їх лінійним уявленням про розвиток й самоорганізацію. Синергетика пропонує якісно нову картину світу не лише порівняно з тією, що була основоположною для класичної науки, але й тією, яку прийнято називати квантово-релятивістською картиною некласичного природознавства першої половини ХХ ст. Відбувається відмова від образу світу

як побудованого з елементарних частинок (елементів матерії), «мертвої, пасивної природи, поведінку якої можна було б порівняти з автоматом» [1] на користь картини світу як сукупності нелінійних процесів.

З позиції синергетики будь-яке природне чи соціальне явище можна розглядати як самоорганізовану, цілісну систему, що здатна переходити від хаосу до впорядкованості всіх елементів. Більш відомою синергетичною теорією є теорія дисипативних структур, пов'язана з ім'ям І. Пригожина, і концепція Г. Хакена, з ім'ям якого пов'язана назва «синергетика». У концепції І. Пригожина становлення синергетики розглядається в загальному контексті фундаментального перегляду поглядів на науку та наукову раціональність, що почався у другій половині ХХ ст. «Наше бачення природи радикально змінюється в бік множинності, темпоральності та складності. Не дивно, що неочікувана складність, що віднайшлася в природі, призвела не до затримки прогресу науки, але, навпаки, сприяла появі нових концептуальних структур, які нині являються суттєвими для нашого розуміння фізичного світу – світу, частиною якого ми є» [2].

Г. Хакен розглядає синергетику як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, метою якого є вивчення складних явищ та процесів на основі самоорганізації систем (що складаються з підсистем). Науковець зазначає, що «складні системи складаються з великої кількості окремих частин, елементів чи підсистем, що нерідко складним чином взаємодіють між собою» [3]. Дисциплінарний підхід вирішує конкретну задачу, що виникла в історичному контексті розвитку предмету, підбирає методи із наявного інструментарію. Прямо протилежним є міждисциплінарний підхід, коли до даного універсального методу підбираються задачі, що ефективно ним вирішуються в різних галузях людської діяльності. Це принципово інший, холічний спосіб структурування реальності, в якому скоріше панує поліморфізм мов і аналогія, ніж каузальне начало.

Синергетика була заявлена як міждисциплінарний підхід, оскільки принципи, що керують процесами самоорганізації, виявляються одними й тими ж (безвідносно до природи системи). «Синергетика являється принципово трансдисциплінарним утворенням», переконана І. Добронравова [4]. «Трансдисциплінарність нелінійної науки визначена трансдисциплінарним значенням фундаментальної теоретичної схеми синергетики» [5]. Разом з тим, як справедливо зазначає О. Князева, «необхідно щоб кожна наукова дисципліна, що входить у полі- та трансдисциплінарний комплекс, була одночасно і відкрита, і замкнена. Відкрита по відношенню до нових когнітивних схем, що переносяться з дотичних, більш віддалених наукових дисциплін та мають для неї евристичну значимість; готова до кооперації з іншими науковими дисциплінами, до реалізації спільних дослідницьких проєктів. Замкнена, адже вона повинна прагнути зберегти свій специфічний предмет і ракурс дослідження, розвивати свої прогресивні та найбільш передові дослідницькі методи та стратегії» [6].

У межах розгляду феномена творчості, як комплексу самоорганізованих систем, синергетика надає повне та розгорнуте уявлення про те, як із хаосу виникає впорядкована складність, підводить до бачення універсальної єдності світу, дозволяє проілюструвати єдність в багатоманітті та багатоманіття в єдності. Адже творчість – це продуктивна діяльність за вимірами свободи та оновлення, коли зовнішня детермінація людської активності змінюється внутрішньою самовизначеністю [7]. У контексті розгляду процесу творчості як комплексу органічних систем, що саморозвиваються, іманентно володіють внутрішньою когерентністю (здатністю системи зберігати характеристики) та детермінованістю, виявляється необхідність його розгляду з точки зору синергетики. О. Князева зазначає, що «в синергетичній картині світу, яка саморозкривається, постає складна, амбівалентна природа нового. З одного боку, воно непередбачуване, неочікуване, емерджентне (тобто, не випливає з наявного), адже проходження через точки біфуркації робить еволюційний процес незворотнім.

А з іншого боку, нове запрограмоване, потенційно дане в теперішньому» [8].

Творчий процес характеризується бінарним співіснуванням структурності та хаосу, спробою обґрунтувати не лише окремі аспекти реальності, але й охопити її цілісність та закономірності функціонування. І. Пригожин зазначає, що «складно уникнути враження ніби відмінність між існуючим у часі, незворотним, та існуючим поза часом, вічним, лежить біля самих джерел людської діяльності, що пов'язана з операціями різного роду. Особливо це виявляється в художній творчості. Так, один аспект перетворення природного об'єкта, наприклад каменю, в предмет мистецтва пов'язаний з нашим впливом на матерію. Діяльність художника порушує тимчасову симетрію об'єкта. Вона залишає відбиток, що переносить нашу тимчасову дисиметрію у тимчасову дисиметрію об'єкта. Із зворотнього, майже циклічного шуму, в якому ми живемо, виникає музика, одночасно стохастична і орієнтована у часі» [9].

Згідно з синергетичною моделлю Г. Хакена, у результаті креативної діяльності чи творчого навчання виникають нові параметри порядку поведінки людини як складної нелінійної системи. У результаті «розкачування» системи за доступними ступенями свободи виникають нові макроскопічні впорядковані структури знання. Креативність є фактором успіху, адже вона так чи інакше спирається на хаос, як спосіб самовідновлення. Будь-що здійснювати – означає постійно змінюватись і знаходити вектори подальшого розвитку.

У контексті сучасних досліджень творчості увага фокусується на наступних суперечливих аспектах феномена. Таким постає момент з'ясування кого необхідно вважати суб'єктом творчості. Що є творчістю: безсвідомий процес чи свідомо діяльність, вольовий акт, що ґрунтується на цілепокладанні та свободі? У чому особистість віднаходить імпульси та ресурси творчості: в автономній суб'єктивності чи в контактах з культурою? Актуалізується питання: Чи виходить творчість за межі буденного існування та поведінки людей, або елітарна творчість полягає в щоденній діяльності та праці? Обговорення також стосуються можливості встановлення ієрархії видів творчості за ступенем їхньої креативності, пропонуються критерії цього впорядкування. У чому полягає критерій творчості: лише в новизні чи в комплексі показників, що властиві виключно людській діяльності?

Якщо розглядати творчий процес з позиції синергетики, то в ньому можна виділити наступні особливості. По-перше, для початку процесу творчості необхідна ініціативна творча активність особи, тобто прагнення особи до творчості. По-друге, обов'язковою умовою творчого процесу є розгляд особи, як відкритої системи, оскільки самоорганізація може відбуватися лише у відкритій системі. По-третє, синергетика постулює, що хаос (невизначеність, творчий пошук) є конструктивним механізмом самоорганізації складних систем і є необхідною умовою виходу системи на власну траєкторію розвитку.

Уявлення про творчість як активне, цілеспрямоване відношення передбачає, що до її структури обов'язково належить компонент, який виконує функцію ініціації активності. Цим компонентом постає творчий суб'єкт. Конкретизацію поняття суб'єкта творчої діяльності здійснено через визначення людини (групи людей) як такої, що свідомо або безсвідомо спрямовує власну активність, здібності, потенціал на реалізацію оформленої чи неформальної креативної енергії. У відкритій творчій діяльності формується особистість, визнаються інші учасники перетворювального процесу, можливе здійснення інтеракції суб'єктів. «Творчі здатності живої істоти виявляються через її активність», – пише Р. Баранцев [10].

Ініціативна творча особистість, яка активізує визначену систему і надає їй творчого характеру, не лише збагачує реальність їй притаманним екзистенційним досвідом, але й розвиває власні задатки, набуває нових якостей та досвіду. «Внутрішній механізм впорядкованості, яким би він не був, підтримується потенціалом творчої активності живої істоти» [11]. Потенціалом творчості виступає здатність до творчого мислення. У межах синергетичної концепції характерними рисами творчого мислення є: активність, нелінійність, діалогічність мислення, відкритість, морально-ціннісні орієнтації, відповідальність, свобода вираження, самовираження, реалізація, задоволеність діяльністю тощо. Креативність можна означити як здатність людського мислення, що характеризується оригінальністю, нестандартністю, фантазійністю підходів до певного виду діяльності. Визначальними поняттями є творення, обдарованість, інтуїція, одухотворення, винахідливість, відкриття, витвір мистецтва тощо.

Особливу роль в творчості відіграє несвідоме, стихійне начало: творчий порив, натхнення, осяяння тощо. О. Князева зазначає, що «інсайт є катастрофічним за своєю природою. В його основі міститься раптовий та стрімкий, катастрофічний процес структурної зборки цілісних образів та уявлень, переструктуралізації знання, встановлення зв'язків між непоєднуваним як здавалося до цих пір» [12]. Невирішена творча ситуація постає для творчого суб'єкта під іншим кутом зору, в результаті чого суперечливі один для одного компоненти виявляються поєднуваними або віднаходиться недостатній фрагмент інформації. Суперечливість і неповнота творчої ситуації зникають, постає відчуття краси та гармонійності віднайденого рішення.

Обов'язковою умовою творчого процесу є розгляд особи як відкритої системи, де відкритість постає як постійний обмін енергією, інформацією з оточуючим середовищем. Відкритість світу є фундаментальною передумовою дослідження буття. У межах синергетики досліджуються відкриті дисипативні системи, тобто, такі, що обмінюються енергією та речовиною з нелінійним середовищем. Такі системи є динамічними. М. Мітін зазначає, що «...структури мають гнучкий, мінливий склад, але зберігають основні свої ознаки, не дивлячись на те, що їх окремі елементи

можуть бути замінені. Тим самим нелінійність розвитку системи визначає багатоальтернативність прояву їх властивостей. Елемент зі зміною свого рангу в популяції може кардинально перетворити структуру зв'язків, вхідні та вихідні інформаційні потоки, що мають при цьому незмінні формальні параметри. Його ранг у популяції може змінюватися, виходячи зі зміни середовища. При цьому елемент може стати на інше місце в структурі системи, а його місце займе інший елемент» [13]. Разом з тим, «дисипативність в соціальних системах може виявлятися в неефективному використанні наявних ресурсів, у втраті ресурсу на підтримку функціонування самого елемента, у простій втраті деякої кількості ресурсу тощо» [13].

Розгляд творчого процесу, як відкритої дисипативної системи дозволяє зробити висновок, що структура здатна до вбирання нескінченного спектру різних стратегій, будучи у стані динамічної стійкості. Однак «справжніми лідерами креативу, конструкторами чи, радше, трансляторами фундаментальних засад синергійного часопростору, стають ті митці, які будують власну, оригінальну еко-креа-систему, як самодостатню цілість, постійно оновлювану, зокрема, й за рахунок «гри у спонтанність», що підтримує потенційно ефективніший стан стійкої рівноваги», – пише Н. Корнієнко [14].

Лише у відкритій системі може відбутися самоорганізація творчості. І. Евін висловлює думку, що «логіка розвитку мистецтва в цілому має відносну самостійність і підкоряється універсальним законам самоорганізації. Продукти художньої творчості, як і продукти «творчості природи» – біологічні організми – це сплав унікальних, індивідуальних особливостей та універсальних закономірностей. Універсальне, загальносистемне в художніх творах являється об'єктом застосування синергетичного підходу у вивченні мистецтва» [15].

Здатна до самоорганізації відкрита система живиться динамічною відкритою реальністю, яка існує в межах діалектики хаосу та впорядкованості. «Основна суперечність, яку намагається вирішити синергетика, задається опозицією порядок-хаос», – зазначає Р. Баранцев [16]. «Все нове народжується через хаос» [17]. «Будучи достатньо глибоким поняттям, творчість поєднує хаос та порядок в системну тріаду, цілісність якої припускає перевірку на невизначеність-додатковість-спільність. Гнучкість тріадної структури виявляється, зокрема, у взаємоперетвореннях порядку і хаосу при зміні масштабу» [17]. Хаос є конструктивним механізмом самоорганізації складних систем і є необхідною умовою виходу системи на власну траєкторію розвитку. Формування впорядкованості з хаосу, творення є умовою та запорукою існування людини як такої.

Здатність системи рухатись в хаос та виходити з нього надає їй переваги творчості. Вона здатна до зміщення зі стійкого чи циклічного функціонування до такого, яке генерує нові неочікувані якості, оригінальні ідеї, уявлення, нові зразки поведінки або невідомі

емоційні реакції. О. Князева зазначає, що «творча активність людини потребує особливих стадій чи постійно присутніх шарів підсвідомого випадкового, стохастичного, хаотичного руху розуму. Щоб бути продуктивним пізнання повинно мати періоди випадіння чи занурення в хаос. Нині розвиваються методики хаотичного пізнання, що дозволяє мислителям випробовувати нові можливості та максимально використовувати моменти інтенсивної одухотвореної роботи, коли відбувається приріст нового: змістовних і гармонійно складених частин художнього твору, елементів наукового пізнання тощо. Креативне мислення являється мисленням дивергентним. Шлях творчості полягає в тому, щоб віддати себе під владу хаосу для оволодіння ним, підкоритися хаосу, отримати можливість створити з нього витончену структуру» [18].

Діалогічність постає як здатність творця звернутися як до зовнішнього, так і до власного внутрішнього світу. Така діалогічність є джерелом взаємного збагачення як творця, так і реальності. М. Бахтін пише, що «автор-творець вільно рухається у своєму часі: він може почати свою розповідь з кінцівки, з середини, і з будь-якого моменту зображуваних подій, не порушуючи при цьому об'єктивного ходу часу в зображуваній події. Тут яскраво виявляється відмінність між зображеним та тим, хто зображує у часі» [19].

Необхідно зазначити, що творчий процес відбувається в межах взаємозв'язку часових та просторових відношень, так званого хронотопу. Так, «у літературно-художньому хронотопі має місце інтеграція просторових і часових ознак в усвідомленому та конкретному цілому. Час тут стає стисненим, художньо-споглядальним; просторово ж інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії. Ознаки часу розкриваються у просторі, і простір усвідомлюється й вимірюється часом. Цим перехрестям рядів та поєднанням ознак характеризується художній хронотоп», – зазначає М. Бахтін [20]. Кожний історичний хронотоп може містити необмежену кількість дрібних хронотопів. «У межах одного твору і в межах творчості одного автора ми спостерігаємо множини хронотопів та складні, специфічні для даного твору чи автора взаємовідношення між ними, причому один з них є домінуючим. Хронотопи можуть включати одне одного, співіснувати, переплітатися, змінюватися, протиставлятися або знаходитися у більш складних умовах» [21].

Матеріал твору не статичний, він завжди звертає глядача до існування, до людини. «В тому реальному часі-просторі, де звучить витвір, де знаходиться рукопис чи книга, знаходиться і реальна людина, яка створила мовлення, рукопис чи книгу, тут знаходяться і реальні люди, які слухають або читають текст» [21]. Звісно, ці реальні люди (автор та глядач) можуть знаходитися в різних часово-просторових межах. Між зображеним світом та реальним існує принципова межа. Разом з тим, «твір і зображений у ньому світ входять в реальний світ та збагачують його, реальний світ входить у твір і в зображений у ньому світ, як в процесі його створення, так і в

процесі його подальшого життя в постійному оновленні твору у творчому сприйнятті глядачів» [22]. Цей процес обміну є хронотопічним, він здійснюється в соціальному світі, що історично розвивається, але без відриву від мінливого історичного простору.

Ідея нелінійності розвитку, що міститься в основі синергетики, передбачає багатоваріантність, альтернативність, можливість свободи вибору. Творчість пов'язана з процесом та можливістю вільного віднайдення творчого образу, форм і методів його реалізації, обрання індивідуальних засобів та методик, оцінкою результату творчості. Творчий процес походить із праці, розгортає її креативний потенціал, з цілепокладаючої здатності свідомості, де необхідними компонентами творчості є фантазія, уява, психічний зміст якої міститься у створенні образу кінцевого продукту (результату творчості). Особливу роль в творчості відіграє несвідоме, стихійне начало: творчий порив, натхнення, осяяння тощо.

Цілепокладання є процесом формування цілого, завершеного образу, визначення спрямованості творчості. Особливості творчого процесу виражені в цілепокладанні, у вольовій установці на перетворення об'єктів, створенні штучного середовища і саморозвитку суб'єктів у процесі здійснення та засвоєння культурних цінностей. О. Князева зазначає, що «креативність людини містить здатність бачити ціле раніше, ніж складові частини. І це ціле визначає положення частин, причому ці частини, можливо, ще не дані, знаходяться у процесі становлення та впорядкування. Це є, по суті, здатність до синергетичної діяльності. Творча людина бачить контекст, тому вона знає яким повинно бути положення частин в цілому. Позбавлена таких здібностей людина бачить тільки частини, окреме, одиничне, вона замкнена на них, «за деревами не бачить лісу» [23]. «Справжній творець починає писати свою книгу, коли він знає якою вона має бути в цілому. Остання фраза книги може бути готовою в нього задалегідь. Він тримає в голові ритм книги, загальну архітектоніку всього тексту. Ця топологічно визначена мета веде його у творчості» [23].

Створення кінцевого творчого образу має визначені етапи його формування. У відкритій творчій дисипативній системі на конкретному етапі її динамічної стійкості виникають особливі точки – точки біфуркації. Точка біфуркації – це точка розгалуження можливих шляхів еволюції системи, у межах якої поведінка системи стає нестійкою, де незначний вплив (флуктуація) може різко змінити стан системи в цілому. Цей перехід часто характеризують як виникнення з порядку хаосу. Точкою біфуркації можна означити багатоманіття стратегій, творчий пошук особистості.

Суцільне відкрите та нелінійне середовище поряд з недосконалими виявленими формами містить потенційне буття, ідеальні структури. Воно «наповнене» потенційними, ще не реалізованими формами, структурами-атракторами. Кожна з цих структур відповідає власній тенденції середовища, має потенціал бути реалізованою. «Відносно стійкі структури, на

які неунікно виходять процеси еволюції у відкритому та нелінійному середовищі, називаються атрactorами» [24]. «Під атрactorом у синергетиці розуміють відносно стійкий стан системи, який притягує до себе багаточисленність траєкторій системи, що визначаються різними початковими умовами. Якщо система потрапляє в конус атрactorа, то вона неунікно еволюціонує до цього відносно стійкого стану (структури)» [25].

Атрactorи існують поки в систему подається потік речовини, енергії та інформації. Це так звані дисипативні (ті, що розсіюють енергію, інформацію) структури, далекі від рівноваги. Такими є живі системи, вони вмирають без обміну речовин. «Поєднуючи ідею дисипативних структур та системного атрactorа, можна говорити про визначену атрactorивно задану системну структурованість, до якої підштовхують систему самоорганізаційні механізми її трансформації» [25]. «Синергетика показує, що у складних відкритих та нелінійних системах (середовищах) існує багато шляхів еволюції, структур-атрactorів. Звідси багатоманіття форм нелінійного світу, в тому рахунку і способів поєднання простого в складне» [26].

Визначення структури-атрactorа, стратегії, цілі формулює здатність прагнути до визначеного стану. О. Князева зазначає, що «достатньо серйозним є твердження, що відкриті складні системи мають безліч шляхів еволюції. Звідси багатоманіття та процвітаюча складність форм, особливо в нелінійному світі. Поставлені в конкретні умови, ми кожного разу реалізуємо одну з можливих форм організації, одну з потенційних структур. Ця структура не будь-яка, вона адекватна одній з форм самоактуалізації системи. Вихід на структуру-атрactor визначається деякими принципами найбільш стійкого розвитку процесу, причому стійкого розвитку, а не стаціонарного стану» [27].

Творча людина обирає, визначає і намагається реалізувати сформований образ. З множини можливих образів, які не можна отримати одночасно, вона обирає один й відмовляється від інших. Тому творчість передбачає як прийняття, так і відмову. Шкала образів проявляє себе в реальності творчості. Внаслідок продуктивного, творчого характеру власної діяльності людина створила знакові системи, знаряддя впливу на себе та природу. І цей процес не є завершеним, адже творча діяльність людини є відкритою, динамічною системою, в якій неможливі остаточний завершений результат чи статичність.

Складові зовнішнього світу стають засобами в результаті діяльності людського розуму та його наслідку – творчості. Засоби оцінюються відповідно до корисності їхньої ролі у досягненні результату творчості. Засоби є не лише складовим елементом творчості, але і тим її моментом, який втілює єдність мисленнєвого та дійсного. Разом з тим, можливою є проблема невідповідності образу та результату творчості, адже відкривається «неочікувана внутрішня структура реальності, що прирікає на провал умоглядні побудови» [28]. Основа цього незбігу вбачається

в нееквівалентності відношення між, з одного боку, ідеальним задумом і, з іншого боку, реальністю, наявними засобами та діями. Адже неможливо врахувати у цілепокладанні реальні наслідки, що можуть виникнути у процесі реалізації того чи іншого образу.

У результаті творчості людина формує не лише очікуване, але і дещо інше, непередбачене, як правило, більш значуще [29]. Адже в процесі творчої діяльності утворюється деяка самоорганізована, цілісна система, здатна переходити від хаосу до впорядкованості елементів. Така система виявляється обумовленою та збагаченою культурно-історичними, соціально-економічними, комунікативними та іншими зв'язками. «Окремо наголосимо на відчутті нового, парадоксального, непередбачуваного, успішного як на прикметах синергійного. Складові оновленої цілості перебудовуються в напрямі евристичного ефекту, а впорядковуючими факторами частіше виявляються не кількісні виміри – мораль, етика, духовні цінності, переконання. Формалізація відступає перед пріоритетом спонтанного, необчислювального», – наголошує Н. Корнієнко [30].

Г. Хакен зазначає, що «в більшості випадків структури створюються не деякою організуючою рукою, а самими системами, що діють без будь-якого впливу ззовні. Тому ми говоримо про самоорганізацію» [31]. Пізнання загальних закономірностей та принципів, що містяться в основі процесу самоорганізації творчості, демонструє, що людина творить не заради результату, а заради самого процесу творчості. У такому випадку процес творчості може бути цілком та є самоцінним. У процесі творчості розгортаються сутнісні сили людини, вона стає творцем смислової перспективи діяльності, її реалізатором. Смісл творчості людини зрозумілий лише їй. Людина шукає та привносить смисл у власне життя та творчість.

Діяльність іншого може розцінюватись як така, що позбавлена смислу, абсурдна. «Мало, дуже мало людей, які сердечно радіють успіху іншого, здійсненого в тій же царині, що й вони! Це – один з більш рідкісних феноменів природи» [32]. Можливість співпереживати, вміння емоційно підтримати іншого Д. Дідро визначає як найвищу здатність людини. Е. Фромм у роботі «Мистецтво любити» справедливо зазначає, що якщо людина нічого не творить (матеріальні, духовні, культурно-історичні цінності; життя, ідеї, любов тощо), тоді вона починає руйнувати існуюче [33]. Це пов'язано з бажанням людини подолати свою природу, стати її володарем. Аналіз діяльності людини крізь призму творчого чи деструктивного сутнісного характеру, сьогодення здебільшого демонструє нам образ людини-руйнівника. Руйнування в цьому випадку розуміється в широкому смислі цього слова: пригнічення внутрішнього світу людини та інтимного світу близьких, втрата людської індивідуальності, викорінення природного бажання творити, мислити, фантазувати і, як наслідок, безпосереднє нищівне ставлення до всього, що оточує людину.

Разом з тим, не можна сказати, що у випадку творчості деструктивного характеру не формується впорядкованість з хаосу. Адже в межах реальності мають місце різні самоорганізовані відкриті системи, що у випадку досягнення в черговий раз точки біфуркації можуть змінити систему в цілому та надати їй нової якості. Синергетика наповнює новим змістом поняття хаосу, як деяку надскладну впорядкованість, що існує неявно, потенційно, і може проявитися у багатоманітні впорядкованих структур. Отримання результату творчості та віднайдення рівноваги системою є досить відносним моментом, адже сутнісною рисою творчої діяльності є неперервна взаємодія та розвиток компонентів, що її обумовлюють. Удосконалення творчого процесу передбачає відкритість, постійний творчий пошук та розвиток.

Використані літературні джерела

1. *Пригожин И.* Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: КомКнига, 2005. – С. 19.
2. Там само. – С. 16.
3. *Хакен Г.* Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности / Г. Хакен. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – С. 14.
4. *Добронравова И.* Синергетика как общенаучная исследовательская программа / И. Добронравова; Под ред. В. Аршинова // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии научного познания. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 79.
5. Там само. – С. 86.
6. Там само. – С. 73.
7. Творчість // Філософський енциклопедичний словник. Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – С. 630.
8. *Князева Е.* Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Князева, С. Курдюмов. – М.: КомКнига, 2007. – С. 144.
9. *Пригожин И.* Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – С. 259–260.
10. *Баранцев Р.* Имманентные проблемы синергетики / Р. Баранцев // Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. – М.: Наука, 2002. – С. 469.
11. Там само. – С. 472.
12. *Князева Е.* Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции. – С. 161.
13. *Митин Н.* Новые модели математической психологии и информационные процессы / Н. Митин // Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. – М.: Наука, 2002. – С. 439.
14. *Корнієнко Н.* Запрошення до хаосу. Театр (художня культура) і синергетика. Спроба нелінійності / Н. Корнієнко. – К.: 2008. – С. 176–177.
15. *Евин И.* Синергетика мозга и синергетика искусства / И. Евин. – М.: ГЕОС, 2001. – С. 12.
16. *Баранцев Р.* Имманентные проблемы синергетики. – С. 468.
17. Там само. – С. 469.
18. *Князева Е.* Методы нелинейной динамики в когнитивной науке / Е. Князева; Под ред. В. Аршинова, И. Трофимовой, В. Шендяпина // Синергетика и психология: Тексты: Выпуск 3: Когнитивные процессы. – М.: Когито-Центр, 2004. – С. 43.
19. *Бахтин М.* Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. Бахтин; Под ред. В. Аршинова // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии научного познания. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 11.
20. Там само. – С. 507–508.
21. Там само. – С. 509.
22. Там само. – С. 510.
23. *Князева Е.* Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции. – С. 228.
24. Там само. – С. 109.
25. *Бевзенко Л.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – С. 195.
26. *Князева Е.* Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции. – С. 221.
27. Там само. – С. 110.
28. *Пригожин И.* Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – С. 183.
29. *Трубников Н. Н.* О категориях «цель», «средство», «результат» / Н. Н. Трубников. – М.: Высшая школа, 1968. – С. 3.
30. *Корнієнко Н.* Запрошення до хаосу. Театр (художня культура) і синергетика. Спроба не лінійності. – С. 174.
31. *Хакен Г.* Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. – С. 14.
32. *Дидро Д.* Собрание сочинений. Т. VI Искусство / Д. Дидро. – М.: ОГИЗ Государственное издательство художественной литературы, 1946. – С. 543.
33. *Фромм Э.* Искусство любить / Э. Фромм. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – С. 31.